

2. Sčítania ľudu na Slovensku

Zoznamy údajov sa začínajú sčítaním ľudu v roku 1870 (1869): toto sčítanie sa považuje za prvé oficiálne sčítanie ľudu v Uhorsku. (Uskutočnilo sa 31. decembra 1869 o 24.00, čo v praxi zodpovedalo nulte hodine 1. januára, preto ho radšej uvádzame ako sčítanie ľudu v roku 1870.) Stalo sa prvýkrát, že uhorská vláda podobné sčítanie uskutočnila na celom území krajiny. V dôsledku ťažkostí a organizačných problémov, ktoré sa počas sčítania vyskytli, bol v roku 1871 zriadený Národný uhorský kráľovský štatistický úrad (OKMSH). Jeho prvým vedúcim sa stal Károly Keleti, hlavný organizátor predchádzajúceho sčítania ľudu ešte ako vedúci oddelenia na Ministerstve poľnohospodárstva, priemyslu a obchodu. Pri tomto prvom sčítaní sa z údajov etnického charakteru zisťovala len náboženská príslušnosť. Údaje sa zachovali len v rukopisnej podobe a pred niekoľkými rokmi boli publikované. Údaje o náboženskej príslušnosti zhrnuté za okresy sa nezhodujú so zverejnenými údajmi za župy, preto ich treba brať s rezervou.

Následne v roku 1876 bol zreorganizovaný župný administratívny systém a začala sa registrácia názvov obcí, čomu sa budeme venovať neskôr.

Druhé sčítanie ľudu, ktoré sa uskutočnilo v roku 1880, zorganizoval OKMSH, zohľadňujúc uznesenie, ktoré na ôsmej konferencii Medzinárodných štatistických kongresov v Petrohrade v roku 1872 navrhol Keleti. Podľa jeho návrhu v každom roku končiacom sa na nulu by európske krajiny mali vykonať úplné sčítanie obyvateľstva a bytov. Následne sa Kráľovský štatistický úrad (KSH) snažil podľa možnosti vykonať sčítanie každých 10 rokov a až na malé výnimky sa to aj podarilo uskutočniť.

Pri sčítaniach obyvateľstva v rokoch 1880, 1890, 1900 a 1910 sa postupovalo podľa takmer rovnakej metodiky – obyvatelia boli dotazovaní na materinský jazyk a náboženstvo; údaje boli zverejnené podľa jednotlivých obcí.

Pri sčítaní ľudu v roku 1880 sa vyskytol menší problém, lebo pri malých deťoch, ktoré ešte nevedeli hovoriť, sa neuviedol materinský jazyk rodiny. Následne to odborníci systematicky korigovali pomerným rozdelením nehovoriacich detí [BNT] podľa podielu registrovaných rodených hovoriacich.

Pri sčítaní ľudu v roku 1910 boli publikované aj údaje o materinskom jazyku a vierovyznaní z oblastí mimo obcí, z ktorých sme pre Bratislavu, Košice a časti obcí rozdelených hranicou pomerne veľa aj uverejnili.

1921, 1930

Československé sčítania ľudu v rokoch 1921 a 1930 sa uskutočnili podľa „komplikovaných“, t. j. zmätočných zásad a nekorektných podmienok, ich výsledky možno považovať za kontroverzné a ťažko interpretovateľné. Pre ilustráciu niekoľko príkladov týchto „zvláštností“:

- Medzi osoby s neregulárnym občianstvom boli zaraďovaní najmä Maďari a v menšej miere aj časť nemeckého obyvateľstva;

- Židia boli sčítaní ako samostatná národnosť – toto sa však v tom čase stávalo praxou aj v iných krajinách;

- Pri zverejňovaní výsledkov podľa obcí z dôvodov štátnej politiky česká a slovenská národnosť boli uvedené spolu ako „československá“.

Pokiaľ ide o etnickú identitu, na rozdiel od maďarskej praxe sa pri týchto sčítaniach pýtalo na národnosť – čo sa v medzinárodnej praxi sčítania obyvateľstva stávala v tom čase čoraz bežnejším javom, ale tým sa tieto výsledky stali úplne odlišnými od predchádzajúcich sčítaní, ktoré mali inú metodiku. Aj definícia židovstva ako národnosti znížovala počet Maďarov a Nemcov pomerne výrazne, pretože zo 139 327 izraelitov sčítaných v roku 1910 na území dnešného Slovenska 75 755 uviedlo ako materinský jazyk maďarčinu, 58 220 nemčinu a 4 903 slovenčinu.

Údaje o národnosti a vierovyznaní podľa obcí z oboch sčítaní ľudu boli publikované v zväzkoch **Štatistického lexikónu obcí** s uplatnením zvláštneho prístupu:

- Pri niektorých národnostiach a vierovyznaniach boli údaje za obce zverejnené len vo vybraných okresoch, pri iných boli tieto údaje zahrnuté k údajom „Iné“, alebo uvedené len v poznámkach pod čiarou.

Konkrétny údaj o niektorej národnosti alebo vierovyznaní bol zverejnený takýmto spôsobom len vtedy, ak bol ich počet v obci významnejší.

- Celkový počet Nemcov v jednotlivých osadách v tabuľkách je uvedený všade okrem Košickej župy, kde sa to uvádza len ojedinele;
- Celkový počet Rusínov v jednotlivých osadách (pod názvom Rusi) pri sčítaní ľudu v roku 1921 sa uvádza len pre Košickú župu, inde len ojedinele;
- Údaje o Cigánoch/Rómoch sú uvedené len v poznámkach pod čiarou u tých obcí, kde bol ich počet významnejší;
- Kompletné zoznamy údajov gréckokatolíkov sú publikované len v župách Košice a Liptovský Svätý Mikuláš, inde máme len vybrané údaje;
- Údaje o pravoslávnych veriacich sú uvedené len v poznámkach pod čiarou.

Po analýze údajov sa javí, že v prípade Nemcov sa v poznámkach pod čiarou objavovali údaje, keď počet Nemcov v danej lokalite presiahol číslo 15 – 20. Táto hranica pravdepodobne bola pre Rusínov, Rómov a pravoslávnych vyššia. V prípade každej jednej skupiny platí, že pri sčítaní údajov za jednotlivé obce sme dostali čísla výrazne nižšie (v niektorých prípadoch až o niekoľko tisíc) ako súhrnné oficiálne zverejnené údaje zo sčítania obyvateľov, domov a bytov za Slovensko. Presné údaje je ťažké určiť aj preto, lebo (ako sme uviedli v administratívnej časti) územie vtedajšieho Slovenska nebolo totožné s dnešným Slovenskom. Po roku 1945 bolo k Podkarpatsku pričlenené územie s približne 10 000 obyvateľmi, tri maďarské obce (Čuňovo – Dunacsúny, Rusovce – Oroszvár a Jarovce – Horvátjáfalu) boli po roku 1947 pričlenené k Slovensku. Pri posledne menovaných sme samozrejme použili údaje z maďarských sčítaní ľudu z rokov 1920 a 1930. (Z dôvodu predĺženého riešenia československo-poľskej hranice v roku 1921 sa v dvoch slovenských obciach sčítanie neuskutočnilo).

Politickú a odbornú kritiku sčítaní ľudu z rokov 1921 a 1930 zhrnuli Gyula Popély a László Gyurgyík. Podstatou ich výskumu je, že tieto zoznamy údajov vznikli v napätej vnútro- a etnopolitickej atmosfére – preto je otázna ich dôveryhodnosť a presnosť, predovšetkým kvôli kategórii „s neusporiadaným občianstvom“. Na Slovensku bolo v roku 1921 takýchto osôb 42 000 a 76 000 v roku 1930, z ktorých väčšina boli Maďari, Nemci a Židia.

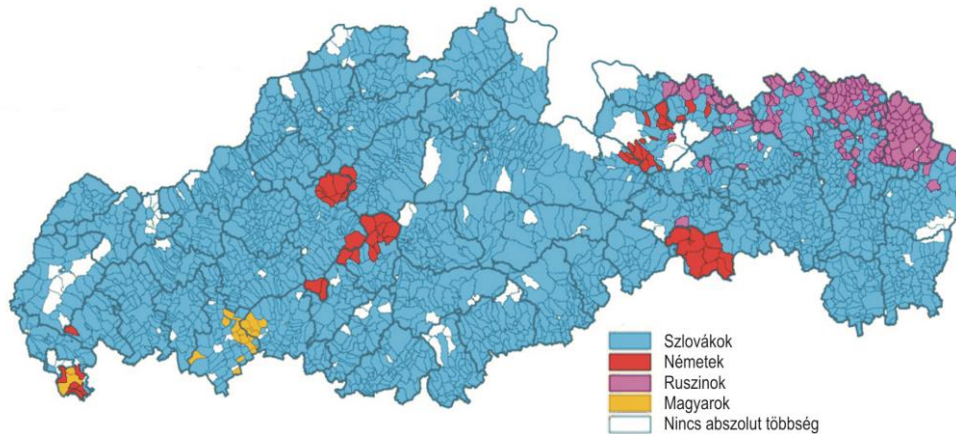
1940–1941

V rokoch 1938–1944 sa južné Slovensko stalo opäť súčasťou Maďarska a sčítanie ľudu v roku 1941 prinieslo niekoľko významných zmien: pri sčítaní sa opäť pýtalo na materinský jazyk a na národnosť obyvateľov s trvalým pobytom a obsahovalo samostatnú kategóriu pre osoby hovoriace jidiš a hebrejčinou, ako aj pre Židov (údaje pre obyvateľstvo mimo obcí neboli publikované).

Prevažná väčšina z 900 000 obyvateľov reanektovaného územia sa označila za Maďarov: 80 % podľa materinského jazyka a 84 % podľa národnosti.

V roku 1940 sa uskutočnilo sčítanie ľudu aj v oklieštenom Slovenskom štáte, ale zatiaľ sú známe len súhrnné národnostné výsledky: z 2 567 555 obyvateľov bolo 2 214 475 Slovákov (86,2 %), 129 552 Nemcov (5,0 %), 74 438 Židov (2,9 %), 61 762 Rusínov (2,4 %), 46 689 Maďarov (1,8 %), 37 098 Cigánov (1,4 %) a 3 541 iných (0,1 %).

Údaje podľa obcí boli pred niekoľkými rokmi spracované výskumníkmi pod vedením Šprochu a Tišliara, ale k dispozícii sme ich dostali až v čase ukončenia našej práce, tak sme ich už nevedeli zaradiť do databázy.

1950–1961

V staronovej Československej republike, ktorej územná rozloha sa zmenila, sa sčítanie ľudu uskutočnilo v roku 1950, dva roky po komunistickom prevzatí moci. Bolo to prvé a posledné sčítanie ľudu, pri ktorom sa v ére komunizmu zisťovala náboženská príslušnosť. Pre toto obdobie bolo typické, že o národnosti na úrovni obcí neboli zverejnené žiadne údaje. O osude maďarskej národnostnej komunity sa rozhodovalo v povojnových rokoch: 31 780 Maďarov, ktorí sa do Československa presťahovali z územia Trianonského Maďarska, bolo vyhostených, približne 70 000 Maďarov bolo presídlených v rámci maďarsko-československej výmeny obyvateľstva a približne 6 000 utieklo pred prenasledovaním. Do českej časti krajiny bolo deportovaných približne 50 000 osôb. Maďarské obyvateľstvo na Slovensku najviac utrpelo reslovakizáciou. Do konca roku 1947 bolo podaných 410 820 žiadostí o reslovakizáciu, z ktorých polovica bola zároveň vyhlásená za Slovákov. Rozsiahly pohyb obyvateľstva, ktorý bol dôsledkom všetkých týchto opatrení, viedol k zmene sídelnej štruktúry oblastí. Územia, ktoré boli v medzivojnovom období homogénne obývané Maďarmi, sa zmenili na oblasti s viac-menej zmiešaným obyvateľstvom.

Sotva dva roky po skúške „rokov bez štátneho občianstva“, ktorá postihla celé maďarské obyvateľstvo Slovenska, oficiálne výsledky sčítania ľudu preukázali vysokú mieru poklesu maďarského obyvateľstva: počet Maďarov zaznamenaných pri sčítaní ľudu v roku 1950 bol 354 532 Maďarov (10,3 % vtedajšieho obyvateľstva Slovenska). Bolo to o 237 805 menej ako v roku 1930 (!). Sčítania obyvateľstva, ktoré sa uskutočnili krátko po vyhnaní, reslovakizácii a výmene obyvateľstva, zaznamenali počet národnostných Maďarov nižší o 113 000 osôb, ako sa očakávalo. Údaj o počte Maďarov nepredstavoval ich skutočný počet na Slovensku v tom čase, ale zachytil počet ľudí, ktorí sa prihlásili k maďarskej národnosti tesne po všetkých tých ťažkých skúškach.

V desaťročiach po komunistickom prevrate bolo sčítanie ľudu v roku 1950 jediným sčítaním, pri ktorom sa zisťovalo náboženské vyznanie. Konfesionálna príslušnosť sa nanovo zisťovala až po zmene režimu, pri sčítaní ľudu v roku 1991. Národnostné a konfesionálne údaje zo sčítania ľudu z roku 1950 boli sprístupnené v archíve Slovenského štatistického úradu len pred nedávnom, knižne ich publikoval László Gyurgyík. Tieto údaje neboli zahrnuté do databázy z vyššie uvedených dôvodov, v neposlednom rade aj preto, že údaje o národnostiach v obciach zo sčítania ľudu v roku 1961 nie sú známe.

Napriek tomu údaje z roku 1961 poskytujú prvý reálny údaj o počte a priestorovom rozložení národností na celoštátnej, krajskej a okresnej úrovni v období po druhej svetovej vojne. Ukázali nárast počtu Maďarov na Slovensku o 150 000 osôb. Ich počet dosiahol číslo 518 782, čo predstavovalo 12,4 % obyvateľstva Slovenska. Výsledky sčítania ľudu boli v rozpore s prepočtami a prognózami demografov. V dôsledku toho československí demografi – hoci veľmi opatrne a zdržanlivo – opäť spochybnili objektivnosť údajov z roku 1950.

Pri sčítaniach ľudu v Československu sa v roku 1950 zisťovala národnosť prítomného obyvateľstva, od roku 1961 národnosť obyvateľstva s trvalým pobytom. V rokoch 1970 a 1991 sa zisťoval aj materinský jazyk obyvateľstva s trvalým pobytom, hoci ten bol publikovaný len podľa okresov a krajov.

Ďalšie problémy spôsobovalo aj to, že údaje o národnosti podľa obcí boli zverejnené až so značným oneskorením (po roku 1990, pozri knižné publikácie Lászlóa Gyurgyíka, v ktorých uverejnil výsledky sčítania ľudu v rokoch 1970, 1980 a 1950).

Jedinou výnimkou bola publikácia Józsefa Gyönyöra: *Allamalkotó nemzetiségek* (Štátotvorné národnosti) z roku 1989, ktorá obsahovala čiastkové údaje zo sčítania ľudu v roku 1980 o obciach, kde žili národnosti. Štatistické lexikóny miest publikované o niekoľko rokov neskôr pri každom sčítaní obsahovali len všeobecné údaje o rozlohe a počte obyvateľov obcí.

1970, 1980, 1991

Systém a metodika vykonávania oboch sčítaní ľudu boli veľmi podobné, rovnako ako národnostné kategórie: počty Čechov a Moravanov sa uviedli súhrnne, rovnako aj Rusínov a Ukrajincov, Rómovia neboli dopytovaní samostatne, rovnako ani Židia. Počet respondentov, ktorí odpoveď nedodali, bol stále pomerne nízky (6,5 tisíc, resp. 10,3 tisíc).

V roku 1970 žilo na Slovensku 552 006 Maďarov (12,2 % obyvateľstva Slovenska), čo predstavuje nárast o 33 000 osôb. Toto číslo prevyšovalo výpočty pohybu obyvateľstva približne o 2 000 osôb. Je pravdepodobné, že niekoľko tisíc reslovakizovaných Maďarov, ktorí sa ešte v roku 1961 hlásili k slovenskej národnosti, v roku 1970 sa už prihlásili k maďarskej národnosti, čím sa počet Maďarov mierne zvýšil. Opäť sa potvrdil už známy jav: viac Maďarov sa hlásilo k menšine na základe materinského jazyka ako na základe národnostnej identifikácie. Počet Maďarov na Slovensku bol takmer o 10 % vyšší na základe materinského jazyka ako na základe národnostnej príslušnosti.

Do roku 1980 sa počet Maďarov na Slovensku zvýšil o 7,5 tisíc na 559 490. Podiel Maďarov na celkovom počte obyvateľov Slovenska klesol za 10 rokov z 12,2 % na 11,2 %. Výsledky sčítania ľudu z roku 1980 znamenali nečakané prekvapenie nielen pre maďarské obyvateľstvo, ale aj pre demografov. Ukázalo sa, že minimálny nárast, prakticky stagnácia počtu Maďarov, je dôsledkom výmeny národnosti, resp. asimilácie rastúcich skupín maďarského obyvateľstva. Rozhodujúcu úlohu pritom zohralo niekoľko faktorov – stenčujúca sa sieť maďarských škôl a čiastočne v dôsledku toho nárast počtu maďarských žiakov, ktorí sa vzdelávajú v inom ako materinskom jazyku. Azda najrozhodujúcejším z faktorov ovplyvňujúcich zmenu národnosti a asimiláciu bol postupný nárast podielu zmiešaných manželstiev. Nemožno zanedbať ani nepriame účinky urbanizačných procesov, najmä migráciu do miest.

Sčítanie ľudu v roku 1991 sa uskutočnilo po politických zmenách v novembri 1989 v kontroverznej atmosfére. V roku 1991 sa prvýkrát po desaťročiach naskytla príležitosť na uskutočnenie sčítania ľudu v slobodnejšom a demokratickejšom prostredí, na druhej strane však národnostná otázka sa stala dominantným faktorom politických bojov. Na jar 1991 bola v spoločnosti citelne netolerantná atmosféra spôsobená najmä protimaďarskými podnetmi a nenávisťnými prejavmi. Priebeh sčítania z 3. marca 1991 sa od predchádzajúcich sčítaní líšil v niekoľkých ohľadoch. Po prvý raz sa od roku 1950 objavila v dotazníku otázka o náboženskej alebo konfesionalnej príslušnosti a po roku 1970 sa opäť zaviedla otázka materinského jazyka, ktorá v roku 1980 chýbala. Vývoj národnostného zloženia bol v nemalej miere ovplyvnený aj výraznou zmenou rozsahu otázok špecifikujúcich národnostné zloženie. Pri sčítaniach obyvateľstva v rokoch 1961, 1970 a 1980 sa na skúmanie národnostného zloženia použil dotazník s približne rovnakým znením. Dotazník z roku 1991 bol koncipovaný výrazne odlišne. Popri českej národnosti sa ako samostatná kategória pridala aj moravská a sliezka národnosť, popri ukrajinskej sa stala samostatnou kategóriou aj rusínska národnosť a v zozname národností sa objavilo niekoľko ďalších sporadických národností. (Kategóriu česko-moravsko-sliezsku a ukrajinsko-rusínsku sme v súlade so slovenskou odbornou praxou publikovali spoločne, podobne ako pri neskorších slovenských sčítaniach.)

Najdôležitejšou zmenou však bolo zahrnutie rómskej (cigánskej) národnosti do dotazníka, pretože to malo určitý vplyv aj na oficiálne uvádzané údaje o maďarskej národnosti. Celkový počet obyvateľov Slovenska bol 5 274 335 osôb, z toho bolo 4 511 679 slovenskej národnosti a 567 296 osôb maďarskej národnosti. Zaznamenaný prírastok 7,8 tisíc osôb je priaznivejší ako prírastok v rovnakom rozsahu v 70. rokoch, ak vezmeme do úvahy, že prirodzený prírastok v 80. rokoch bol výrazne nižší ako v predchádzajúcom desaťročí. A údaje o Maďaroch sú ešte pozitívnejšie, ak zohľadníme, že veľa ľudí, ktorí sa predtým označili za Maďarov, „odišli“ k rómskemu etniku. Na druhej strane musíme vidieť, že straty z výmeny národnosti sú neustále veľmi vysoké, čo naznačuje prebiehajúce procesy zmien, ktoré sa javia ako trvalé. Zásadným nedostatkom pri spracovaní údajov o jednotlivých denomináciách bolo, že hoci sa na luteránov a reformovaných pýtali osobitne a súhrnne údaje za Slovensko boli publikované samostatne (326 397 a 82 545 osôb), na báze obcí sa uvádzajú len spojené údaje.

Počet ľudí bez náboženského vyznania a neodpovedajúcich na túto otázku sa ukázal ako prekvapujúco vysoký (viac ako 1,4 milióna!), ale tento jav bol pozorovaný nielen na Slovensku, ale v celom stredoeurópskom regióne.

2001, 2011, 2021

Sčítanie ľudu v roku 2001, ktoré sa uskutočnilo 10 rokov po predchádzajúcom sčítaní v podmienkach samostatného Slovenska, možno považovať za prvé poprevratové sčítanie ľudu, ktoré poskytlo pomerne objektívny obraz o etnodemografických a sociálnych zmenách v krajine.

Tri sčítania vykonané Štatistickým úradom SR boli logickým a správnym pokračovaním posledného československého sčítania z hľadiska metodiky a kategórií materinského jazyka, národnosti a náboženstva. Konečne boli zverejnené aj kompletne a podrobné údaje podľa obcí pre všetky tri etnické kategórie a boli odstránené staré nedostatky (zverejnené boli údaje o židovskej národnosti a samostatne uviedli evanjelikov, reformovaných a izraelitov).

Okrem vyhýbavých odpovedí o vierovyznaní vo výške jedného milióna sa tento jav stal významným aj pri otázkach o materinskom jazyku a národnosti, kde sa tiež vyskytlo niekoľko stoviek tisíc vyhýbavých odpovedí.

Treba zdôrazniť ešte jednu novinku: pri sčítaní v roku 2021 bola zavedená možnosť označiť aj druhú národnostnú identitu. Keďže to využilo viac ako 300 000 osôb, nižšie uvedené zistenia môže výrazne modifikovať pomerne veľký počet osôb s dvojakou alebo neistou identitou.

Účelom tejto technickej poznámky nie je analyzovať etnodemografické trendy, preto tu uvádzame len niekoľko základných faktov:

- Počet obyvateľov Slovenska sa za 30 rokov mierne zvýšil (z 5,27 milióna na 5,45 milióna) a trend rastu sa spomaľuje;

- prírastok slovenskej národnosti v tomto období podľa evidovaných údajov predstavoval len 48 tisíc osôb a ich podiel sa takmer nezmenil (z 85,7 % na 83,8 %, vrátane osôb s druhou slovenskou identitou na 84,8 %);

- počet osôb s maďarskou národnosťou sa znížil z 567 tisíc na 422 tisíc (z 10,8 % na 7,8 %), vrátane osôb s druhotnou maďarskou identitou však len na 456 tisíc (8,4 %), počet osôb s maďarským materinským jazykom bol 462 tisíc (8,5 %);

- počet osôb, ktoré sa identifikujú ako Rómovia, je približne 100 tisíc;

- počty ostatných menších etnických skupín majú tiež klesajúcu tendenciu;

- pri posledných dvoch sčítaniach niekoľko stotisíc respondentov (5,4 % a 7,0 %) neodpovedalo na otázku o národnosti;

- preto na úrovni odhadovaných údajov ak sa počet tých, ktorí neposkytli odpoveď, rozdelí pomerne medzi jednotlivými národnosťami – počet Slovákov a Maďarov sa výrazne zvýši oproti stavu, ktorý sčítanie zaregistrovalo.

Podľa Lászlóa Gyurgyíka sú údaje o maďarskej národnosti pri sčítaní obyvateľstva z roku 2011 a odpovede na prvú otázku o národnosti pri sčítaní ľudu v roku 2021 v podstate porovnateľné. „Ak zoradíme údaje o národnostnom zložení za posledné desaťročia, údaje z prvej otázky súčasného sčítania ľudu celkom dobre zapadajú do radu údajov. Pri sčítaní ľudu v roku 2001 sa k maďarskej materinskej reči prihlásilo 50 000 ľudí, ale národnosť uviedli slovenskú. Opačných prípadov bolo tiež 8–10 000,“ uviedol Gyurgyík.

V týchto posledných skupinách možno nájsť veľa osôb napríklad z etnicky zmiešaných manželstiev – súčet počtu ľudí, ktorí pri súčasnom sčítaní uviedli maďarskú národnosť pri prvej alebo druhej otázke, možno porovnať so skupinou osôb s maďarským materinským jazykom pri predchádzajúcich sčítaniach.

Kategórie sčítania zahrnuté v databáze:

V prípade Slovenska sme považovali za zbytočné uvádzať údaje o srbskom, chorvátskom, slovinskom, poľskom a rumunskom materinskom jazyku publikované pri starých uhorských sčítaniach, keďže tieto kategórie zahŕňali veľmi malý podiel obyvateľstva (takmer vo všetkých prípadoch menej ako tisíc alebo okolo tisíc osôb). Podobne sme postupovali aj pri údajoch malopočetných etnických skupín pri sčítaniach obyvateľstva v posledných desaťročiach.

V tabuľke sme pre sčítania obyvateľov v rokoch 1870-2021 označili krížikom X kategórie materinského jazyka [A] a etnickej príslušnosti [N]. Tieto údaje rozdelené podľa obcí boli zahrnuté do našej databázy. Tabuľka sa nachádza v maďarskom popise.